

BOOK REVIEW

Τίτλος: Η μαγεία του πτυχίου. Πανεπιστήμια, απόφοιτοι, κοινωνικές τροχιές (1837-2015)

Συγγραφέας: Παντελής Κυπριανός

Έτος Έκδοσης: 2016

Εκδόσεις: Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Η «μαγεία» του πτυχίου: η ελκυστική ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση ενός ιστορικού της εκπαίδευσης για τις πανεπιστημιακές σπουδές και τους φοιτητές στην Ελλάδα πέρα από μύθους και στερεότυπα.

Παρουσίαση

του Αγγελου Καβασακάλη

Εισαγωγικά: Ο λόγος της παρουσίασης του βιβλίου

Το κείμενο αποτελεί παρουσίαση του βιβλίου του Παντελή Κυπριανού *«Η μαγεία του πτυχίου. Πανεπιστήμια, απόφοιτοι, κοινωνικές τροχιές (1837-2015)»* από τις εκδόσεις Βιβλιόραμα. Στόχος του κειμένου είναι να συζητηθούν οι σχετικές εξελίξεις από την ίδρυση του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου (1837) μέχρι σήμερα. Εξελίξεις και μεταβολές που προκύπτουν από τη δράση όσων εμπλέκονται με τη λειτουργία του θεσμού και φέρνουν στο προσκήνιο τις εσωτερικές ιεραρχήσεις, τα τυπικά ή άτυπα δίκτυα τα οποία λειτουργούν και ενθαρρύνουν (ή αποθαρρύνουν) την όποια αλλαγή. Η εστίαση του κειμένου γίνεται στους φοιτητές και στις διαφορετικές τροχιές που διαγράφουν στην πορεία σχεδόν δύο αιώνων. Επιπλέον, το βιβλίο επικεντρώνεται στα ζητήματα της πρόσβασης και των κοινωνικών ανισοτήτων που δημιουργούνται ή/και αναπαράγονται. Η αποτύπωση και διαπραγμάτευση αυτών των ζητημάτων στο δημόσιο πεδίο αναδεικνύει στερεοτυπικές ερμηνείες.

Ο λόγος της απόφασής μου για την παρουσίαση του βιβλίου μερικώς διαφαίνεται στον τίτλο του παρόντος κειμένου. Εξηγώ. Τα σχετικά με το θέμα του βιβλίου κείμενα χρειάζεται να διατρέξουν τα πεδία της ιστορίας, της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης

και της εκπαιδευτικής πολιτικής. Εγχείρημα απαιτητικό, αν πρόκειται για ένα επιστημονικό κείμενο και όχι για μία «δημοσιογραφικού» χαρακτήρα προσέγγιση. Το βιβλίο, κινούμενο σε αυτούς τους τρεις κύκλους και τα πεδία τομής τους, δομεί μία αυστηρή επιστημονικά ανάλυση που ακολουθεί συγκεκριμένες μεθοδολογικές επιλογές. Αυτός ήταν ο σημαντικότερος λόγος ώστε να το παρουσιάσω. Ο δεύτερος, πιο προσωπικός λόγος, ήταν ο συγγραφέας του. Ο Παντελής Κυπριανός, καθηγητής της Ιστορίας της Εκπαίδευσης και των Πολιτικών Ιδεών του Πανεπιστημίου Πατρών, ξεχωρίζει μέσα από τα κείμενά του και το επιστημονικό του έργο για τη σαφήνεια και τη νηφάλια διατύπωση στέρεων επιστημονικών θέσεων. Χαρακτηριστικά, που όλοι οι συμμετέχοντες στο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Δίκτυο «Πολιτικές Ανώτατης Εκπαίδευσης» (<http://hepnet.upatras.gr/>) έχουμε το πλεονέκτημα να απολαμβάνουμε.

Η παρουσίαση του βιβλίου

Επιλέγω η παρουσίαση να ακολουθήσει τη δομή του βιβλίου ώστε ο αναγνώστης με τη διαμεσολάβηση του παρόντος κειμένου να μπορέσει να παρακολουθήσει απόλυτα τη σκέψη του συγγραφέα.

Εισαγωγικά ο Παντελής Κυπριανός υπογραμμίζει ότι ενώ η ανάπτυξη των επιστημών (κυρίως των κοινωνικών και ανθρωπιστικών) οδήγησαν στην, κατά Weber, *απομάγευση του κόσμου*, στην ελληνική περίπτωση η κατοχή ενός πτυχίου αποτέλεσε από μόνη της ένα «μαγικό» στοιχείο αναιρώντας, σε μεγάλο βαθμό, τον ίδιο τον σκοπό των σπουδών, δηλαδή την επιστημονική γνώση η οποία απομακρύνει από τον κόσμο της μαγείας και των θαυμάτων. Αυτό συμβαίνει καθώς οι σπουδές προσεγγίζονται όχι μέσω της μαθησιακής διαδικασίας αλλά κυρίως μέσω του τελικού αποτελέσματος (πτυχίο). Ο

τελικός σκοπός, η απόκτηση ενός πτυχίου και μέσω αυτού η εύρεση «καλύτερης» εργασίας και η κοινωνική ανέλιξη, αποτέλεσε, στις περισσότερες περιπτώσεις, μία μονοδιάστατη προσέγγιση των σπουδών. Στόχος του βιβλίου είναι αυτή ακριβώς η ανάλυση της «μαγείας» του πτυχίου, των εκάστοτε αντιλήψεων και αναπαραστάσεων της κοινωνίας για τους πτυχιούχους.

Στο **πρώτο Κεφάλαιο** με τίτλο «**Πανεπιστήμια και φοιτητές διεθνώς**» παρουσιάζονται οι βασικοί σταθμοί στην ιστορία των πανεπιστημίων και των φοιτητών τους ώστε ο αναγνώστης να έχει μία συγκεντρωτική, αλλά με επιστημονικό βάθος, εικόνα των εξελίξεων στην πορεία και λειτουργία του θεσμού του πανεπιστημίου και στη συγκρότηση του φοιτητικού σώματος διεθνώς. Παρουσιάζονται οι κορυφογραμμές αυτής της εξέλιξης, μέσω μίας ενδιαφέρουσας περιοδολόγησης σχεδόν 10 αιώνων, που ξεκινά από το μεσαιωνικό και φτάνει στο σύγχρονο πανεπιστήμιο. Στη διάρκειά της ο συγγραφέας εστιάζει σε όλες τις ενδιαφέρουσες τομές και τα σημεία καμπής στο θεσμό και ιδιαίτερα στη συζήτηση σχετικά με τη μαζικοποίηση και τη σχέση των πανεπιστημίων με το εξωτερικό (οικονομικό) περιβάλλον. Μία συζήτηση που κορυφώνεται και γίνεται συνθετότερη μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο καθώς αναδύεται η έννοια της «χρήσιμης γνώσης». Στην ανάλυση, κεντρικό ρόλο, έχει η συγκρότηση του φοιτητικού σώματος για την οποία ο συγγραφέας διακρίνει πέντε περιόδους και περιγράφει τα χαρακτηριστικά τους.

Στο **δεύτερο** και **τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου**¹ μελετώνται η συγκρότηση και λειτουργία του πανεπιστημιακού πεδίου στην Ελλάδα και η εξέλιξη του πλήθους των

¹ Αντίστοιχα οι τίτλοι των κεφαλαίων: «**Φοιτητές και απόφοιτοι, εντός συνόρων**» και «**Φοιτητές και απόφοιτοι, εξωτερικού**».

φοιτητών εσωτερικού και εξωτερικού υπό το πρίσμα των αναπαραστάσεων της ελληνικής κοινωνίας για το πτυχίο και τον τόπο απόκτησής του.

Η συζήτηση, που ξεκινά από την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών και φτάνει μέχρι την πλήρη ανάπτυξη του χάρτη της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης, αναπτύσσεται συνδεδεμένη πάντοτε με τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις. Ανάμεσα στους σταθμούς αυτής της πορείας επισημαίνω το σημαντικό, κατά τη γνώμη μου, σημείο καμπής όταν μετά το 1981 επιχειρείται να διευθετηθούν τρία μείζονα εκπαιδευτικά ζητήματα: η ρύθμιση στη ζήτηση σπουδών, η μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και η εκπλήρωση της επαγγελίας για το καθολικό δικαίωμα στην εκπαίδευση.

Ο αριθμός των φοιτητών στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα, από τους υψηλότερους της περιόδου στην Ευρώπη, έχει χρησιμοποιηθεί για να υποστηριχθεί η αντίληψη ότι οι Έλληνες είναι «φιλομαθείς». Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι αυτό το μεγάλο ποσοστό δεν φαίνεται να σχετίζεται με τη «φιλομάθεια» των Ελλήνων αλλά πρωτίστως, με την ίδια τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους στη δεδομένη χρονική περίοδο. Ο Κυπριανός ισχυρίζεται ότι αυτή η συσχέτιση αναδεικνύεται και από τις μεταβολές που παρουσιάζουν τα φοιτητικά ποσοστά στις διάφορες ιστορικές φάσεις της πορείας αυτών των ετών. Στο ίδιο κεφάλαιο πραγματεύεται τη χρήση της έννοιας του «θεσιθήρα» φοιτητή. Υποστηρίζει ότι η έννοια χρησιμοποιήθηκε από δρώντες εντός και εκτός του πανεπιστημίου που είχαν τη θέση ότι ο αριθμός των φοιτητών πρέπει να μειωθεί καθώς αφενός είναι αναλογικά μεγάλος και αφετέρου συμβάλλει στο να καθιστά μη ποιοτικές τις σπουδές στην Ελλάδα. Επίσης συζητά τη χρήση του νεότερου όρου του «αιώνιου» φοιτητή. Αφού σημειώσει ότι η ψαλίδα μεταξύ των εγγραφόμενων φοιτητών και των αποφοίτων είναι όντως μεγάλη στο ελληνικό πανεπιστήμιο, επισημαίνει ότι στο

σύγχρονο συγκείμενο αυτό έχει διαφοροποιηθεί. Αντίθετα με τη συντηρητική δοξασία που εξιδανικεύει το παρελθόν, σήμερα παρά τη μαζικοποίηση των σπουδών αποφοιτά μεγαλύτερη αναλογία φοιτητών. Ουσιαστικά, το όποιο ζήτημα δεν αναδεικνύεται από τη γενική εικόνα, από το μέσο όρο. Όπως υποστηρίζεται και αλλού², τα υψηλότερα ποσοστά φοιτητών που καθυστερούν ή εγκαταλείπουν εντοπίζονται σε συγκεκριμένες γνωστικές περιοχές (οικονομικές, κοινωνικές και θετικές επιστήμες), ενώ ταυτόχρονα υπάρχει σύνδεση με την πολιτισμική προέλευση των φοιτητών και τη διαφορετικότητα στην πρόσληψη της γνώσης καθώς, όπως υποστηρίζει ο Κυπριανός, όσοι φοιτητές έχουν περιορισμένο πολιτισμικό κεφάλαιο προσλαμβάνουν το πτυχίο έντονα χρηστικά, ως επαγγελματικό διαβατήριο και ως μέσο κοινωνικής αναγνώρισης.

Στο τρίτο κεφάλαιο ο Παντελής Κυπριανός αναλύει τις εξελίξεις στην παγκόσμια αγορά πτυχίων διακρίνοντας τέσσερις περιόδους: την πρώτη (1870-1910) της κυριαρχίας των γερμανόφωνων πανεπιστημίων, τη δεύτερη (μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1930) όπου ανακάμπτουν τα γαλλικά πανεπιστήμια, την τρίτη (1945-1995) που χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη αύξηση των αλλοδαπών φοιτητών αλλά και τον ανταγωνισμό των δυτικοευρωπαϊκών πανεπιστημίων με τα βορειοαμερικανικά, και τέλος την τέταρτη περίοδο (1995-σήμερα) όπου η αύξηση των αλλοδαπών φοιτητών είναι ραγδαία και κυριαρχούν τα αγγλόφωνα πανεπιστήμια. Εντός αυτού του πλαισίου εξετάζει ο συγγραφέας τον αριθμό των Ελλήνων φοιτητών στο εξωτερικό και τις μεταβολές στην επιλογή του τόπου σπουδών. Και εδώ θα αναδείξει τρεις φάσεις όπου η φοιτητική κινητικότητα λαμβάνει διάφορες μορφές. Την αρχική κατά τον 19^ο αιώνα που μεταβαίνουν στο εξωτερικό σε μεγάλη ηλικία, συχνά όντας κρατικά στελέχη, με

² Σταμέλος Γ. (2016). Οι πέραν των κανονικών εξαμήνων φοιτητές. Μελέτη 16. Δίκτυο Πολιτικών Ανώτατης Εκπαίδευσης, Πάτρα. (http://hepnet.upatras.gr/xfiles/pubs/Meletes_Reports/Meleti16.pdf).

στόχο είτε την απόκτηση πρώτου πτυχίου, είτε συχνότερα την επιμόρφωση ή σπανιότερα τη λήψη διδακτορικού διπλώματος και, στη μεγάλη τους πλειονότητα, επιστρέψουν στην Ελλάδα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που πληθαίνουν οι φοιτητές στα ιδρύματα της αλλοδαπής, εντοπίζονται δύο τάσεις: εκείνων που μεταβαίνουν σε φθηνές αγορές για τη λήψη του πρώτου πτυχίου και εκείνων που μεταβαίνουν σε χώρες με πανεπιστημιακή παράδοση (προοδευτικά και για μεταπτυχιακές σπουδές). Οι πρώτοι σε μεγάλο βαθμό επιστρέφουν, οι δεύτεροι σε μεγάλο βαθμό παραμένουν στις χώρες υποδοχής. Τέλος τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων» το οποίο δεν αφορά μόνο στους φοιτητές αλλά και σε ανθρώπους με αυξημένα επαγγελματικά προσόντα και με σπουδές στο εσωτερικό, συχνά νέους επιστήμονες, που μετακομίζουν για συγκεκριμένο διάστημα ή μόνιμα σε άλλη χώρα για να εργαστούν.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** με τίτλο «**Κληρονομιά και αξία. Η κοινωνική σύνθεση των φοιτητών**» ο Παντελής Κυπριανός επιδιώκει αφενός τη διαχρονική διερεύνηση των κοινωνικών καταβολών των φοιτητών και αποφοίτων με στόχο να αναδείξει τι συμβαίνει σε βάθος χρόνου ώστε να προσδιορίσει το ειδικό βάρος του πτυχίου στις ζωές τους και στην κοινωνική κινητικότητα. Σε αυτή την ανάλυση θέτει δύο κεντρικά ερωτήματα: α) ο «φτωχός» φοιτητής της περιόδου 1870-1940 αποτελεί μύθο ή πραγματικότητα; και β) οι κοινωνικές ανισότητες στην πρόσβαση στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση παραμένουν ή όχι;.

Ο συγγραφέας, σε σχέση με το πρώτο, υποστηρίζει ότι πρέπει να το εξετάσουμε αφού «παραμερίσουμε μια απλοϊκή αντίληψη, ότι στο παρελθόν σπούδαζαν μόνο οι εύποροι, ενώ σήμερα σπουδάζουν και οι φτωχοί. Ιδέα γενική, απλουστευτική και ανακριβής» (σελ. 166). Η ανάλυση των πραγματολογικών δεδομένων της συγκεκριμένης περιόδου

(και των πρώτων στατιστικών στοιχείων για την κοινωνική σύνθεση των φοιτητών -το ακαδημαϊκό έτος 1929/30-) διαψεύδει την αντίληψη ότι αρκετοί φοιτητές της περιόδου προέρχονται από λαϊκά-φτωχά στρώματα και επομένως είναι μύθος παρά πραγματικότητα ο «φτωχός» φοιτητής.

Σε σχέση με το δεύτερο, μετά από την επεξεργασία των δεδομένων για πάνω από μισό αιώνα (1955-2015), καταλήγει συνοπτικά στα συμπεράσματα: «α) Οι εκπαιδευτικές ανισότητες στα ελληνικά ΑΕΙ δεν γνωρίζουν μεγάλες διακυμάνσεις, μετά το 1959 και ως τις μέρες μας. β) Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τάσεις. Στη δεκαετία του 1960 και του 1970 οι ανισότητες φαίνεται να μειώνονται. Στη συνέχεια, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, και κυρίως τις αρχές της δεκαετίας του '90, παρά τη μεγάλη αύξηση του αριθμού των φοιτητών, οξύνονται. Οι ανισότητες σταθεροποιούνται τα τελευταία χρόνια, αλλά αυτό έχει να κάνει κυρίως με τη διεύρυνση της τριτοβάθμιας και τη μετακύλιση των ανισοτήτων, είτε στο γνωστικό αντικείμενο των σπουδών είτε στα μεταπτυχιακά και το διδακτορικό δίπλωμα. γ) «Θύματα» της όξυνσης είναι, αρχικά, λιγότερο οι γόνοι των εργατικών στρωμάτων και περισσότερο των αγροτικών. Η διαπίστωση αυτή τείνει να αλλάξει τα τελευταία χρόνια, καθώς τα παιδιά της πρώτης κατηγορίας φαίνεται να αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα με αυτά της δεύτερης» (σελ.179-180).

Στην προσπάθεια ερμηνείας της ύπαρξης αυτών των ανισοτήτων ο συγγραφέας μας θυμίζει και εκκινεί από τη θεωρητική οπτική ότι «πίσω από τις ίδιες πρακτικές, ατόμων και ομάδων, βρίσκονται διαφορετικές παραστάσεις, παράγωγα συγκεκριμένων κοινωνικών διαδρομών, άρα και διαφορετικοί στόχοι. Μπορεί, αλλιώς, τα παιδιά δύο κοινωνικών ομάδων να επενδύουν στο σχολείο, αλλά για διαφορετικούς λόγους. Τα παιδιά των εύπορων πολιτιστικά ομάδων προσλαμβάνουν το σχολείο σαν μορφωτικό

θεσμό. Για τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων, το σχολείο ταυτίζεται περισσότερο με το πτυχίο ως μέσο επαγγελματικής αποκατάστασης» (σελ.191).

Στο τελευταίο **πέμπτο κεφάλαιο** με τίτλο «**Τροχιές αποφοίτων, στον δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο**» ο Παντελής Κυπριανός καταλήγει στη διαπίστωση ότι ενώ οι απόφοιτοι, τουλάχιστον μέχρι την πρώτη μαζικοποίηση κατά τη δεκαετία 1960, αποτελούσαν τμήμα των διαφόρων (οικονομικών, πνευματικών κ.ά.) ελίτ της χώρας δεν απέκτησαν τελικά τον δικό τους διακριτό λόγο ως ομάδα και δεν επέδρασαν αποφασιστικά στη συγκρότηση των ελληνικών κυρίαρχων ομάδων. Ο συγγραφέας ερμηνεύει αυτήν την παρατήρηση, που αρχικά φαίνεται παράδοξη, μέσω της θεώρησης της ιδιαίτερης σχέσης κράτους και κυβερνώντων πολιτικών κομμάτων στην ελληνική περίπτωση. Σχέσης που δεν επέτρεψε στο κράτος να αυτονομηθεί αρκούντως από τα κόμματα, αλλά ούτε και στα κόμματα να οικειοποιηθούν πλήρως το κράτος. Η έλλειψη ενός σταθερού πλαισίου λειτουργίας και η επιλεκτική εφαρμογή των κανόνων που οδήγησε στην αποδοχή από τους πολίτες των πελατειακών δικτύων, συνέβαλε τελικώς στην ουσιαστική αποδυνάμωση της ισχύος του «πτυχίου» και της διακριτότητας της ομάδας των πτυχιούχων.

Επιλογικά

Τι θα μπορούσε ο αναγνώστης να κρατήσει ολοκληρώνοντας την ανάγνωση του βιβλίου; Ο Παντελής Κυπριανός αναλαμβάνει να το πράξει ό ίδιος στην καταληκτική παράγραφο του βιβλίου του:

«[...] μπορεί κάποιος να κρατήσει ότι η θρυλούμενη διαχρονική αγάπη των Ελλήνων για τα γράμματα είναι μύθος, ότι οι φτωχοί που σπούδαζαν δεν ήταν

και τόσο πολλοί, ότι οι φοιτητές στη μεγάλη τους πλειονότητα ήταν κληρονόμοι και ότι οι απόφοιτοι στρέφονταν κυρίως στο κράτος, δεν συγκρότησαν μια γραφειοκρατία δυτικού τύπου με ρητούς απρόσωπους κανόνες. Αντίθετα, ήταν εξαρτημένοι σε μεγάλο βαθμό, αλλά όχι τελείως, από άλλες εξουσίες, την πολιτική, τη στρατιωτική, την οικονομική» (σελ. 245).

Και πώς μπορεί κανείς να ερμηνεύσει αυτές τις παρατηρήσεις; Αυτή είναι ουσιαστικά η «συνομιλία» που αξίζει να έχει ο αναγνώστης με το βιβλίο. Πάντως, ο Κυπριανός κλείνει κάνοντας την εισαγωγή σε αυτόν τον διάλογο με τον αναγνώστη του:

«Μπορεί όλα αυτά να εκληφθούν και να προσληφθούν ως ενδείξεις ή αποδείξεις καθυστέρησης ή μη εκσυγχρονισμού της χώρας. Μπορούν, όμως, και να διαβαστούν αντίστροφα, ως σημάδια μιας επώδυνης διαδικασίας ανάπτυξης ή εκδυτικισμού μιας μικρής γωνιάς μιας υπανάπτυκτης οικονομικά και κοινωνικά αυτοκρατορίας, της οθωμανικής, που κατάφερε σε λιγότερο από δύο αιώνες να μοιάσει λιγάκι, φτιασιδώνοντας και εξιδανικεύοντας συχνά τις αδυναμίες της, στο είδωλό της, τη Δύση. Ίσως αυτή η διττή εικόνα αποδίδει και τη σημερινή μας κατάσταση. Μία χώρα γεμάτη δυνατότητες και αδυναμίες, αδυναμίες και δυνατότητες, στην εκπαίδευση αλλά και σε πολλά άλλα πεδία» (σελ. 245).

Αγγελος Καβασακάλης

Διδάκτορας Πανεπιστημίου Πατρών